

Żbikowska-Migoń, Anna

"Livre et société dans la France du XVIIIe siècle", T. 1-2, François Furet, Paris 1965-1970 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 17/4, 765-767

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Livre et société dans la France du XVIIIe siècle. T. 1—2. Red. François Furet. Paris 1965—1970 Mouton ss. 238, tab. + ss. IX, 228, tab. École Pratique des Hautes Études — Sorbonne VIe Section: Sciences Économiques et Sociales. Civilisations et Sociétés 1,16.

Wyrazem narastającej w światowej humanistyce tendencji socjologicznej jest zwiększanie się ilości prac badawczych, które przedmiot swój traktują w aspekcie jego społecznej funkcji. Obok prac z zakresu tradycyjnie pojmowanej historii literatury, historii nauki, historii książki pojawiają się nowe, które przy pomocy nowych metod lub na podstawie odmiennej bazy źródłowej starają się ujawnić rolę, jaką w określonym miejscu i czasie pełniła w społeczeństwie literatura czy nauka. Do rzędu tych — jeszcze ciągle nowatorskich prac — należą dwa tomy rozpraw, opracowanych w Ośrodku Badań Historycznych Wydziału Nauk Ekonomicznych i Społecznych Sorbony przez krąg badaczy skupionych wokół profesora François Fureta.

Prace te sami autorzy określają jako bilans ankiety dotyczącej socjologii książki w osiemnastowiecznej Francji, a prowadzonej w różnych kierunkach. Jej wyniki służyć mają wzbogaceniu tradycyjnego obrazu kultury tej epoki. Mimo tytułu, który sugerować może, iż treść omawianych tu książek interesować powinna głównie bibliologów, a zwłaszcza historyków książki — materiały opracowane przez francuskich uczonych okazują się przydatne także dla historyków nauki. Jest to kolejny dowód ścisłych związków historii nauki i kompleksowej, funkcjonalnie pojmowanej nauki o książce.

Dla czytelników polskich większość rozpraw zamieszczonych w obu tomach jest podwójnie cenna: 1. ze względów poznawczych, bo dotycząc szeroko pojmowanej kultury książki informują o zjawiskach i tendencjach pojawiających się w literaturze i nauce oświeceniowej Francji, 2. ze względów metodologicznych; w wielu bowiem przypadkach posłużyć mogą za wzór postępowania badawczego.

Rozprawy, które weszły w skład obu tomów dotyczą różnych etapów życia książki w społeczeństwie, nie roszcząc sobie pretensji do całościowego i wyczerpującego przedstawienia problematyki określonej nadrzędnym tytułem. Jest to zrozumiałe, gdy zważy się z jednej strony złożoność problematyki, bogactwo materiału źródłowego, którym dysponują historycy francuscy, wielką czasochłonność badań, posługujących się w dużej mierze metodami statystycznymi, z drugiej — kilkuletni zaledwie okres pracy niezbyt licznej zespołu.

Prezentację zawartości dzieła ograniczymy do tych prac, których treść szczególnie interesować może historyków nauki. Należy do nich bez wątpienia otwierająca tom pierwszy rozprawa F. Fureta *La „libraire” du royaume de France au 18e siècle*. Jej treścią jest analiza tematyczna francuskiego repertuaru wydawniczego z lat 1723—1789, wyłonionego na podstawie dokumentów archiwalnych, notujących książki przedstawiane urzędowi cenzorskiemu, w celu uzyskania pozwolenia na druk. Penetracja tej bazy źródłowej przyniosła w wyniku blok piśmiennictwa, liczący około 44 000 dzieł, który autor traktuje jako idealną, imaginacyjną bibliotekę, uporządkowaną w charakterystycznym dla XVIII-wiecznych bibliotek układzie systematycznym. Jego schemat składa się z pięciu zasadniczych działów, podlegających dalszym rozczłonkowaniom: 1. Teologia i religia, 2. Prawo, 3. Historia, 4. Nauki i sztuki, 5. Literatura piękna. Szczegółowej analizie poddana została reprezentacja materiału bibliograficznego — piśmiennictwo wydane w trzech pięcioletnich wycinkach czasowych, przypadających co lat trzydzieści (1723—27, 1750—54, 1784—88). Ta stosowana często w badaniach statystycznych metoda pozwala uchwycić dynamikę zmian struktury repertuaru wydawniczego. Autor charakteryzuje zawartość każdego z pięciu podstawowych działów i wskazuje kierunki przemian, jakim podlegało ujęte w nich piśmiennictwo. Analiza materiału

bibliograficznego prowadzi wprost do generalnego wniosku o narastającej sekularyzacji piśmiennictwa XVIII-wiecznego. Zjawiskiem szczególnie wyraźnym jest bowiem stale zmniejszanie się udziału piśmiennictwa teologicznego w produkcji książkowej (1723—27 ok. 35%; 1784—88 ok. 10%), przy równoczesnym wzroście udziału literatury naukowej (1723—27 ok. 35%; 1784—88 ok. 50%). Proces ten dostrzeżono już dawno, brakowało jednak szczegółowej dokumentacji, obrazującej jego rozmiary. Taką statystyczną dokumentacją dla twierdzenia utrwalonego w powszechnym mniemaniu jest właśnie przemawiająca językiem liczb i graficznych diagramów rozprawa F. Fureta.

Zagadnień produkcji książki dotyczy także praca zamieszczona w tomie drugim *La vie provinciale du livre à la fin de l'Ancien Regime*, której autorami są Julien Brancolini i Marie-Thérèse Bouyssy. Analiza piśmiennictwa wydawanego w latach 1778—1789 przez prowincjonalne drukarnie, prowadzona wieloaspektowo, przynosi informacje o jego zawartości treściowej, zmianach jakie zachodziły w nim w przeciągu badanych 12 lat, o rozsiewie geograficznym produkcji książek religijnych, świeckich i podręczników szkolnych. Te wszystkie dane autorzy konfrontują ze stanem demograficznym poszczególnych regionów: zagęszczeniem i — co jest bardzo istotne — poziomem wykształcenia ludności.

Dwie rozprawy zajmują się problemem dostępnej społeczeństwu informacji o książce. W tomie pierwszym jest to praca Jeana Ehrarda i Jacquesa Rogera o roli czasopism XVIII-wiecznych, jako źródeł tej informacji (*Deux périodiques français du 18e siècle: „le Journal des Savants” et „les Mémoires de Trévoux”*. *Essai d'une étude quantitative*). Analizie poddane zostały noty o książkach, zamieszczane na łamach dwóch periodyków: wiodącego, obiektywnego czasopisma naukowego, jakim był „Journal”, w którego redakcji grupowały się czołowe umysły epoki, i bardzo poczytnych „Mémoires” — organu jezuitów, czasopisma ortodoksyjnie katolickiego, którego redaktorzy nie byli profesjonalnymi uczonymi.

W tomie drugim Jean-Louis i Marie Flandrin w rozprawie *La circulation du livre dans la société du 18e siècle* problem informacji o książce przedstawili na podstawie trzech oryginalnych źródeł, których autorzy dokonywali krytycznych przeglądów nowości książkowych, na użytek określonych kręgów odbiorców: dziennika Józefa d'Hémery, *Mémoires secrets* Bachaumonta i korespondencji Grimma.

Autorzy obu rozpraw przebadali zawartość wybranych przez siebie źródeł w trzech kilkuletnich wycinkach czasowych, gromadząc dane o ilości tytułów książek anonsowanych i recenzowanych, a także o objętości not informacyjnych, mierzonej ilością znaków drukarskich lub ilością wierszy. Materiał uszeregowali w obrębie zastosowanego poprzednio przez F. Fureta układu systematycznego i porównali ze stanem produkcji książki w tych samych latach. W ten sposób uzyskane informacje nie pozostały w oderwaniu od repertuaru wyawnicznego, a autorzy uzyskali możliwość wnioskowania o relacjach między etapem produkcji a procesami informacji o książce. Precyzyjnie zebrane dane liczbowe, obrazujące miejsce poszczególnych gałęzi piśmiennictwa w blokach informacji o książce, mogą także służyć jako miara zainteresowania czytelniczego literaturą określonego typu. I tu także obserwujemy stały proces laicyzacji, stopniowe zanikanie literatury religijnej, kosztem wzrostu piśmiennictwa naukowego, zwłaszcza historycznego, filozoficznego i ekonomicznego. Mimo wagi ustaleń faktograficznych, które przynoszą obie prace, wyróżnić je trzeba także za wzorowe stosowanie nowatorskiej metody badawczej opartej na zasadzie kwantytatywnej.

Daniel Roche zajmuje się problematyką bez reszty wchodzącą w pole badawcze historii nauki, a zwłaszcza socjologii nauki, jako autor rozpraw *Milieux académiques provinciaux et société des lumières* w tomie pierwszym i *Encyclo-*

pédistes et académiciens. Essai sur la diffusion sociale des Lumières w tomie drugim. Przedmiotem analizy autora stały się środowiska akademii prowincjonalnych: Bordeaux, Dijon Châlons sur Marne i Caen, skład socjalny ich członków według stanów i zawodów, ich aktywność naukowa, mierzona ilością ogłaszanych konkursów i ilością ich uczestników, analiza tematyczna zadań konkursowych.

W rozprawie *Encyclopédistes et académiciens* D. Roche przeprowadził badania porównawcze środowisk akademii prowincjonalnych i grupy tworzącej Encyklopedię. Bazę statystyczną stanowiło 160 encyklopedystów i około 900 akademików, a przebadanie ich statusu społecznego dało autorowi podstawy do sformułowania pewnych uogólnień. Główne różnice dotyczą udziału kleru (którego przedstawiciele stanowili około 25% ogólnej ilości członków akademii prowincjonalnych, a w grupie encyklopedystów udział ich wynosił zaledwie 5%), a także stanu trzeciego (encyklopedyści — ponad 60%, akademie prowincjonalne — około 40%). Ustalenia D. Roche'a są cennym uzupełnieniem bogatej literatury dotyczącej encyklopedystów i wykazują w sposób niekonwencjonalny działanie różnych środowisk społecznych, zjednoczonych wspólnym celem, jakim było upowszechnienie nauki, rozszerzenie oświecenia.

Częste i typowe dla współczesnej nauki aplikowanie w jednej z jej gałęzi metod stosowanych dotychczas w innej dyscyplinie wiedzy znalazło wyraz w obszernych rozprawach zajmujących połowę objętości drugiego tomu, a należących według określenia ich autorów do „semantyki historycznej”. W szkicu *Histoire et linguistique*, będącym rodzajem wstępu François Furet i Alessandro Fontana wyjaśniają cel i sposób stosowania metod i procedury lingwistycznej w badaniach historycznych. W przypadku ich prac metody językoznawstwa mają być użyte do analizy tytułów książek, które traktować można jako serię zdań zawierających w sobie wycinek rzeczywistości. Autorzy doceniają komunikacyjną rolę tytułu, którego podstawową funkcją było określić zawartość książki dla jej ewentualnego odbiorcy i którego forma była uzależniona od czynników zewnętrznych — wymagań tego odbiorcy. Uważają oni, że tytuł książki jest „świadectwem świadomości (lub nieświadomości) zbiorowej” i dlatego badania nad jego semantyką są w pełni uzasadnione. Na podstawie tego samego bloku piśmiennictwa, wydanego we Francji w latach 1723—1789, którego zawartość analizował F. Furet w rozprawie otwierającej tom pierwszy, wyodrębniono tytuły zawierające słowo „historia” (3371 dzieł) i słowo „metoda” (526 dzieł). Typologię zespołów tych tytułów, chronologię ich występowania, podział na poszczególne dziedziny piśmiennictwa wraz z bogatym materiałem egzemplifikacyjnym, zaczerpniętym głównie z literatury naukowej, mieszczą w sobie rozprawy *L'ensemble „histoire”* F. Fureta oraz *Sémantique et histoire* i *L'ensemble „méthode”* A. Fontany. Dokonany w nich został rekonesans badawczy na polu dotąd jeszcze nie eksploatowanym w sposób systematyczny.

Odnotować w końcu należy zamieszczone w tomie pierwszym rozważania Geneviève Bollème nad literaturą jarmarczną, nie wchodzące w krąg zainteresowań historii nauki (*Littérature populaire et de colportage au 18e siècle*) i obszerne podsumowanie wyników pierwszego etapu prac zespołu, pióra Alphonse Dupronta (*Livre et Culture dans la Société Française du 18e siècle*).

Prace francuskich historyków kultury, które znalazły się w powyższym wydawnictwie, a których treść i metody zaledwie zostały tu zasygnalizowane ocenić należy bardzo wysoko. Godne są one ze wszech miar, by polecić je polskiemu czytelnikowi, rzucając bowiem nowe światło na zagadnienia epoki zda się wszechstronnie już opisaną i są wzorcowym pokazem stosowania nowych metod badawczych.